

М. І. Зимомря, І. М. Зимомря

Німецька мова

НІМЕЦЬКА МОВА – мова, що належить до західної групи германських мов індоєвропейської мовної сім'ї. Офіційна мова Німеччини, Австрії та Швейцарії; одна з мов міждерж. спілкування в ЄС. Поширена також у країнах з нім. діаспорою (США, Бразилія, Австралія, Італія, Румунія, РФ, Україна, Угорщина, Казахстан). В історії становлення Н. м. виділяють кілька періодів: 750–1050 – давньоверхньонім. мова (найважливіша пам'ятка – «Hildebrandslied» / «Пісня про Гільдебранда»); 1050–1350 – середньоверхньонім. мова (героїч. епос «Nibelungenlied» / «Пісня про Нібелунгів»; твори Гартмана фон Ауе, Готфріда Страсбурзького, Вальтера фон дер Фогелвайде); 1350–1650 – ранньоверхньонім. мова; від 1650 – нововерхньонім. мова (сучасна Н. м.).

Індоєвроп. племена бл. 3000–2500 рр. до н. е. заселили Пн. Європи, де постали племінні мови германців. Н. м. мала риси єдиної праоснови, а процес її формування спостерігався на рівні конвергенції низки зх.-герман. діалектів. У Пн. Галії наприкінці 5 ст. створ. двомовне держ. утворення Меровінгів. Під владою франків у межах держави Меровінгів і Каролінгів відбулося об'єднання зх.-герман. племен (франків, алеманів, баюварів, турингів, хаттів); у серед. 4 ст., за свідченням візант. історика готського походження Йордана, утворився міжплемін. союз, до якого увійшли, зокрема, сармати й готи на чолі з Германаріхом. Найдавніша літ. пам'ятка герман. мов – переклад Євангелій, здійснений з грец. на готську мову творцем готського письма єпископом Вульффілою. Переселення саксів у 4–5 ст. з узбережжя Пн. моря до р-нів між р. Везер і Рейн створило передумови для становлення староверхньонім. мови як мови нім. народності. Ермінони (алемани, баювари) в 1 ст. н. е. перемістилися з басейну р. Ельба на Пд. Німеччини, ставши носіями пд.-нім. діалектів. Основа нижніх нім. діалектів – давньосаксонський, що зберіг свій архетип і уник впливу франк. діалектів. Поняттям «другий зсув приголосних» позначають перебудову системи дзвінких і глухих прорив. приголосних, що відбулася в давньоверхньонім. мові (6–8 ст. н. е.), в першу чергу, в пд.-нім. (баварський, алеманський) діалектах.

Характеризується переходом глухих проривних *p, t, k* у сильні глухі спіранти *ff, zz, hh* (у позиції після голосного) або в глухі африкати *pf, ts, kh* (перед голосним); дзвінких проривних *b, d, g* – у глухі проривні *p, t, k* ($d > t$ зберігся в сучас. Н. м., а $b > p, g > k$

характерні для пд.-нім. діалектів). У період правління Карла Великого (800–814) племена саксів, які заселяли тер. між нижнім Рейном і Ельбою, зазнали насильниць. християнізації. Це спричинило поширення латинської мови, що набула статусу мови науки. Розпад франк. імперії («Страсбургські клятви» 842, Верден. договір 843) пожвавив поступ до етніч. та мовної єдності герман. племен, що стала виразною наприкінці 10 – на поч. 11 ст. (поема «Annoied» / «Пісня Анно», 1077–81). Відтоді поняття «diutisk» – символічна ознака спільності носіїв Н. м. Уперше слово «deutsch» у лат. формі «theudische» згадано в листі нунція Греґора папі Андріану I (768) та віршов. Євангелії Отфріда Вайсенбургського (863–870). У 12–13 ст. помітною стала тенденція до утворення діалект. форм мови на пд.-зх. основі.

У 13–14 ст. лат. мова почала поступово втрачати панівні позиції на користь вживання Н. м., зокрема в офіц.-діловій сфері. Нім. говірки на Сх. від Ельби, що взаємодіяли з пд.-нім. літ. традицією, стали підґрунтям Н. м. Її становленню сприяла Реформація (див. Лютеранство), зокрема, переклад Н. м. Біблії (1522; 1534) – унікал. творчого досягнення М. Лютера, що стало вершин. актом утвердження літ. мови. Вона спонукала до інтенсив. розбудови нім. письменства в 17–19 ст. (Й.-К. Готтшед, Г.-Е. Лессінг, Г. Гайне, Й.-Г. Гердер, Й.-В. Ґете, Ф. Шіллер). Вагому роль у становленні нім. літ. мови відіграли перекладозн. школи (Й.-Я. Брайтінґер, К.-М. Віланд, Й.-Г. Фосс, Й.-К. Готтшед, Й.-Г. Гердер, А.-В. Шлегель, Ф. Шлайєрмахер, Я. і В. Грімм, В. фон Гумбольдт). Наприкінці 18 ст. нормалізовано грамат. систему літ. мови та її орфографію; Й.-К. Аделунґ уклав «Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart» («Граматично-критичний словник високонімецького діалекту», 1774–86), брати Грімм розпочали створення «Deutsches Wörterbuch» («Німецький словник», 1852; обидва – Ляйпциґ), який завершено лише 1961.

Процес об'єднання нім. земель (1870) за актив. участі О. фон Бісмарка зміцнив тенденцію ідентифікації Н. м. як літературної. Н. м. використовує лат. абетку з додатк. буквами ä, ö, ü, ß. До 1941 застосовували готичне письмо. Іменники пишуть з великої літери.

Нім. фонетика та фонологія має кілька стандарт. варіантів; кожен із них має певні особливості. Система голосних складається з 15-ти довгих і коротких фонем-монофтонгів, 3-х низхідних дифтонгів; у системі приголосних – 23 фонemi. Глухі проривні p, t, k вимовляються з аспірацією перед наголошеним голосним і в кінці слова після наголошеного голосного. Переважною є увулярна артикуляція R. Наголос в Н. м. динамічний, закріплений за кореневим (першим) складом (винятки стосуються запозичень). Довгота голосних – фонологічна. Своєрідність Н. м. – наявність умлаута як істор. фонем. чергування в формах множини іменників, дієслів. формах і словотворі.

Н. м. належить до мов флектив. типу. У Н. м. – 2 артиклі (означений, неозначений). Для іменника характерні категорії роду (чоловічий, жіночий і середній), відмінка (називний,

родовий, давальний і знахідний) і числа (однина і множина); для прикметника – 2 форми: незмінна коротка і повна, що має сильне, слабке і змішане відмінювання. Дієслова поділяють на сильні (основу претерита й дієприкметника II утворюють за допомогою істор. чергування голосного – аблаута) та слабкі (основу претерита утворюють від основи інфінітива за допомогою суфікса -(e)t, основу дієприкметника II – за допомогою циркумфікса ge-...-(e)t). Характерна особливість Н. м. – наявність дієслів з наголошуваними відокремлюваними префіксами. Дієслово змінюється за числами та особами. Його аналіт. форми утворюють з використанням допоміж. дієслів haben «мати», sein «бути», werden «ставати» і невідмінюваних форм дієслова. Система часів охоплює презенс, претерітум, перфект, плюсквамперфект, футурум I і маловживаний футурум II. Категорія стану представлена активом і пасивом (пасив дії та стану), категорія способу – індикативом, імперативом і кон'юнктивом (умов. спосіб).

Для Н. м. характерне словоскладання. У реченні обов'язковою є наявність підмета і присудка; порядок слів – фіксований. Наприкінці 18 – на поч. 19 ст. еталон. нім. вимовою вважали саксонську, що пояснюється знач. впливом саксон. діячів мистецтва й науки на нім. культуру. Вимову вперше кодифікував Т. Зібс у праці «Deutsche Bühnensprache» / «Сценічна вимова» (Берлін; Кельн; Ляйпциг, 1898). У 2007 в Німеччині набув чинності остаточ. варіант закону про реформу нім. правопису, ухвалено 1996 у Відні під час зустрічі міністрів освіти німецькомов. країн. Реформа скасувала 87 з 212 правил орфографії, спростивши письмову мову.

Н. м. в Австрії відрізняється деякими особливостями фонет. звучання (відсутність аспірації в початкових р-, t-, k-, специфічна артикуляція дифтонгів), морфології (розбіжність у грамат. роді іменників та утворенні множини), лексики (напр., Sonnabend замість нім. Samstag «субота» тощо). Серед характер. рис швейцар. варіанта Н. м. – специфічна вимова дифтонгів; слабка аспірація початкових р-, t-, k-; глуха вимова s у початк. та інтервокал. позиціях; своєрідність керування дієслів; вживання прийменників; наявність гельвецизмів – слів, що не мають етимол. відповідності в нім. літ. мові.

Німецькомов. простір – з урахуванням публікації нім. мовою праць П.-Й. Шафарика, Йордана, Ф.-М. Боденштедта, Г. Адама, К.-Е. Францоza, Ю. Віргінії – відіграв суттєву роль у процесі кодифікації української мови, утвердження її як суб'єкт. величини в 1-й пол. 19 ст. У вивченні ключових питань германістики як науки, зокрема Н. м., поміт. внесок належить ученим України (Б. Задорожний, І. Гузар, І. Шаровольський, Ю. Жлуктенко, Д. Затонський, Т. Яворська, Я. Погребенник, Л. Прокопова, В. Таранець, В. Левицький, О. Миронов, Є. Волощук, О. Кобзар, А. Паславська, М. Іваницька, Т. Кияк, П. Рихло, Т. Гаврилів, О. Огуй, А. Науменко, Б. Максимчук, В. Сулим, О. Білоус, І. Зимомря, М. Зимомря, О. Гвоздяк, Т. Лещук) та укр. діаспори (Д. Дорошенко, Б. Лепкий, І. Мірчук, С. Смаль-Стоцький, Р. Смаль-Стоцький, З. Кузеля, Я. Рудницький, Г. Наконечна, А.-Г. Горбач, І. Качанюк-Спех, П. Зайцев). У цьому

контексті особливі заслуги в налагодженні укр.-нім. взаємодій належать І. Франку.

Рекомендована література

1. R. Smal-Stozkyj. Die germanisch-deutschen Kultureinflüße im Spiegel der ukrainischen Sprache. Leipzig, 1942;
2. Жирмунский В. История немецкого языка. Москва, 1956;
3. E. Agricola, W. Fleischer, H. Protze. Die deutsche Sprache. Bd. 1–2. Leipzig, 1969;
4. W. Bublyk. Geschichte der deutschen Sprache. Kyjiw, 1983;
5. M. Zymomyra. Zur Erkenntnis von der Kontinuität der wechselseitigkeit von kulturellen Wertungen // M. Zymomyra. Deutschland und Ukraine: durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen. Fürth; Lwiw, 1999;
6. Левицький В. В. Основи германістики. В., 2006;
7. A. Paslawska. Deutsche Sprache in der Ukraine: Kontinuität und Entwicklungen // Deutsche Sprache in der Ukraine: Kontinuität und Entwicklungen. Lwiw, 2016;
8. M. Zymomyra, W. Yurosch, J. Fyschtyk. Aktivitäten für den deutsch-ukrainischen Dialog: Gegenwart und Zukunft. Lwiw, 2020.

Бібліографічний опис:

Німецька мова / М. І. Зимомря, І. М. Зимомря // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-74481>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).